



Верховний
Суд

Вирішення сімейних спорів у практиці Верховного Суду

Євген Синельников
суддя Верховного Суду
Касаційний цивільний суд

Огляди судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

у справах зі спорів щодо визначення місця проживання дитини та відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_27_Ogliad_KCS_2.pdf

у справах щодо вирішення спорів між батьками про участь у вихованні дитини. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KCS_vuh_dutunu.pdf

справах зі спорів щодо позбавлення / поновлення батьківських прав, оспорування батьківства 2019-2022 років. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KCS_batkivstvo.pdf

щодо розгляду справ у спорах, що виникають із розподілу майна подружжя 2020 року URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_podil_majna.pdf

У справах про визначення місця проживання малолітньої дитини суд має право вжити таких заходів **забезпечення позову**, як заборона переміщення (виїзду) дитини за межі України, визначення на період розгляду спору графіку побачень дитини з тим з батьків, з яким дитини фактично не проживає (особливо у випадку відчуження дитини від іншого з батьків), встановлення обов'язку вчинити певні дії або застосувати заборону вчиняти певні дії.

Органи влади зобов'язані максимально сприяти спілкуванню дитини з тим із батьків, з яким дитина не проживає, при цьому мають бути враховані інтереси, а також права та свободи усіх зацікавлених осіб, із наданням першочергової важливості основним інтересам дитини та її правам. Зволікання у цьому, з урахуванням обставин справи, може мати непоправні наслідки для відносин дитини з тим із батьків, хто не проживає з нею.

У постанові від 26 жовтня 2022 року у справі № 752/1253/22 (провадження № 61-7628св22) Верховний Суд дійшов висновку, що заборона батькові та бабусі вчиняти дії, спрямовані на вчинення перешкод матері у спілкуванні та вихованні, проведенні спільного часу разом із сином з встановленням графіку перебування дитини з матір'ю за місцем її реєстрації без присутності батька та бабусі є співмірним заходом забезпечення позову про відібрання та визначення місця проживання дитини. Верховний Суд мотивував судові рішення тим, що існує необхідність та важливість контакту дитини з кожним із батьків під час достатньо тривалого судового процесу та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини. При цьому доцільно надати можливість безперешкодного спілкування та побачень матері з дитиною, участі у її вихованні, недопущення розриву сталого психологічного зв'язку протягом певного проміжку часу.

У справі № 203/3174/22 Верховний Суд (постанова від 17 квітня 2023 року) погодився із висновками судів попередніх інстанцій про наявність підстав для вжиття заходів забезпечення позову і зобов'язання батька передавати малолітнього сина матері для особистого спілкування без обмеження місць перебування, без присутності батька у визначений час, а також зобов'язання батька надати необмежене спілкування матері із сином особисто, у вільний час дитини, засобами телефонного, електронного та іншого способу зв'язку (Viber, Skype тощо)

У постанові від 30 жовтня 2019 року у справі № 352/2324/17 (провадження № 61-14041св19) Верховний Суд зазначив, що при вирішенні питання про визначення місця проживання дитини **суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази**, зокрема щодо обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновку органу опіки та піклування. Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання судді, яке має ґрунтуватися на внутрішній оцінці всіх обставин в їх сукупності. Адже не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

Верховний Суд у постанові від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 (провадження № 61-19210св20) визначив **базові елементи, які підлягають врахуванню при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини**, а саме: (а) погляди дитини, (б) індивідуальність дитини, (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин, (г) піклування, захист і безпека дитини, (ґ) вразливе положення, (д) право дитини на здоров'я, (е) право дитини на освіту.

При вирішенні цієї категорії спорів **також підлягають врахуванню**: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, йдеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

Думка дитини.

Система правосуддя прислухається до дітей, серйозно ставиться до їх думок і має гарантувати захист прав дитини.

Дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами: отримувати всю відповідну інформацію; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; клопотати про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, бути поінформованою про можливі наслідки реалізації своїх думок та про можливі наслідки будь-якого рішення (статті 3, 4 Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 року).

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Разом з тим, згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини (ст. 12 Конвенції про права дитини, ст. 171 СК України, ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства»).

Думка дитини може бути висловлена у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції.

Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з`ясовуючи належно фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб (Постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 404/3499/17).

При вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд наділений повноваженнями розглянути можливість і доцільність застосування наступних моделей фізичної опіки:

- спільна опіка з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного із батьків за відповідним графіком (у постановах від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20 (провадження № 61-7187св22), від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21 (провадження № 61-10119св22), від 12 квітня 2023 року у справі № 569/22963/21, від 17 травня 2023 року у справі № 750/843/21 (провадження № 61-6463св22) Верховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки над дитиною);
- визначення місця проживання дитини у помешканні, в якому дитина проживала, а батьки при цьому почергово мають приїжджати і виїжджати до цього помешкання згідно з узгодженим графіком;
- визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків за відповідним графіком.

Окрема думка у справі № 274/576/20

У цій справі можливо і доцільно було б застосувати спільну фізичну опіку з почерговим проживанням дитини за визначеним графіком (тиждень з матір'ю, тиждень з батьком; або у відповідності до погодженого між батьками графіку: у будні з матір'ю, а у вихідні дні з татом), оскільки:

- обоє батьків висловили бажання піклуватися про дитину і брати участь в її вихованні;
- батьки характеризуються позитивно, працевлаштовані, не перебувають на обліку в лікарів психіатрів та наркологів, мають належні умови для проживання дитини у м. Бердичеві, мають належних контакт з донькою, отже фактично жоден із батьків не має особливостей, які б свідчили про необхідність відступу від гарантій рівності прав та обов'язків батьків і права дитини на піклування обох батьків;
- дитина виявляє однакову прихильність до матері і батька, любить їх обох;
- обоє батьків проживають в одному населеному пункті і здатні забезпечити проходження дитиною навчального процесу та позашкільних активностей;
- між сторонами під час розгляду справи був добровільно за взаємною згодою встановлений порядок проживання дитини, який передбачав почергове проживання дитини з кожним з батьків;
- при з'ясуванні думки дитини органом у справах дітей встановлено, що вона хоче проживати з татком, дідусем та бабусею, а також фактично повідомила про те, що комфортно почувається, проводячи будні за місцем проживання матері, а вихідні за місцем проживання батька;
- така модель сприяла поглибленню співпраці батьків з метою виховання та задоволення потреб дитини, а також знижувала рівень конфліктності у відносинах батьків.

Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно може сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець-переможений. Труднощі, пов'язані зі спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту з батьками ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина.

Позбавлення батьківських прав (ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини)

Як правило, найкращі інтереси дитини вимагають, з одного боку, щоб зв'язки дитини з її сім'єю підтримувалися, за винятком випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною для життя та розвитку дитини, оскільки порушення сімейних зв'язків означає від'єднання дитини від її коріння. З цього слідує, що сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише за вкрай виняткових обставин і що має бути зроблено все для збереження особистих відносин та відновлення сім'ї. Отже, відповідне рішення має підкріплюватися достатньо переконливими і зваженими аргументами на захист інтересів дитини, і саме держава повинна переконатися в тому, що було проведено ретельний аналіз можливих наслідків пропонованого заходу з опіки для батьків і дитини.

Взаємне задоволення батьками та дитиною товариства одне одного становить фундаментальний елемент «сімейного життя» у значенні статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, навіть якщо стосунки між батьками розірвані. Необхідно зробити все можливе, щоб зберегти особисті стосунки та, якщо це доречно, «відновити» сім'ю.

Постанова Верховного Суду від 23.11.2022 р. у справі № 149/2510/21 – Судові рішення скасовано - Позбавлено батьківських прав батька щодо сина (дитини з інвалідністю)

Суди першої та апеляційної інстанцій не звернули уваги на обставини справи, які свідчать про ухилення відповідачем від виконання батьківських обов'язків зі здійснення виховання дитини, оскільки після ухвалення рішення суду від 02 жовтня 2019 року, яким було вперше відмовлено в позбавленні батьківських прав, батько не надав доказів на підтвердження зміни ставлення до виховання дитини, піклування про неї, виконання ним своїх батьківських обов'язків, тому за встановлених судами обставин позбавлення його батьківських прав відповідатиме найкращим інтересам сина, який є особою з інвалідністю та потребує підвищеної уваги, догляду, піклування, турботи, однак взагалі не отримує такого з боку батька, який перекинув виконання всіх обов'язків винятково на матір та зайняв очікувальну позицію, тобто чекає допоки дитина сама виявить бажання з ним спілкуватися.

Батько не змінив ставлення до виконання батьківських обов'язків, контакту з дитиною не налагодив і не вживав жодних заходів щодо налагодження стосунків з дитиною, не цікавиться її станом здоров'я, не виявляє будь-якої турботи про дитину, не надає матеріальної підтримки в добровільному порядку, тобто самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків.

Верховний Суд дійшов переконання що у такій правовій ситуації, коли є рішення суду (що набрало законної сили) за первинним зверненням одного із батьків про відмову у позбавленні батьківських прав другого із батьків з тих міркувань, що це є крайнім заходом впливу на нього, тоді в разі повторного звернення з таким позовом під час його розгляду саме другий із батьків дитини має доводити зміну свого ставлення до участі у вихованні своєї неповнолітньої дитини, заперечити і спростувати відповідними доказами факт нехтування ним своїми батьківськими обов'язками.

Враховавши конкретні обставини справи, «якнайкращі інтереси дитини», а також те, що відповідач не підтримував стосунків з дочкою протягом тривалого часу, не цікавився її життям, самоусунувся від виконання своїх батьківських обов'язків, апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку про застосування до відповідача крайнього заходу впливу у вигляді позбавлення його батьківських прав, оскільки батько свідомо ухиляється від виконання батьківських обов'язків. Крім того, матеріали справи не містять доказів того, що йому перешкоджали у спілкуванні з дитиною (Постанова Верховного Суду від 21.07.2021 р. у справі № 202/7712/18)

Установивши триваючий характер неприязних відносин між батьком та дитиною, що стало підставою для звернення дитини (через законного представника) до суду за захистом її порушених прав, та враховавши відсутність будь-якої можливості покращення відносин між учасниками справи, що зауважено позивачем та не спростовано відповідачем, суд апеляційної інстанції забезпечив справедливу рівновагу між інтересами дитини та застосуванням у справі такого крайнього заходу впливу на батька, як позбавлення його батьківських прав, і такий висновок апеляційного суду прийнято з урахуванням вимог статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з метою захисту прав і свобод дитини від порушень з боку батька (позов поданий вдруге, неприязні стосунки з дитиною, висновок служби у справах дітей, насильство в сім'ї) (постанова Верховного Суду від 18.05.2018 р. у справі № 465/4959/16-ц).

Відібрання дитини без позбавлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 08 квітня 2020 року у справі № 645/731/18.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках, при доведеності винної поведінки одного із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи, відмовити в позові про позбавлення цих прав з попередженням відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків. Суд має право також вирішити питання про відібрання дитини у відповідача і передачу органам опіки та піклування (якщо цього потребують її інтереси).

Постанова Верховного Суду 05 квітня 2023 року у справі № 164/299/21

Ураховуючи, що син сторін спору є повнолітнім, має статус особи з інвалідністю з дитинства, помилковим слід визнати висновок суду апеляційної інстанції про наявність підстав для задоволення позовних вимог матері про **стягнення аліментів** на її утримання на підставі ст. 88 СК України.

Відсутня необхідність у встановленні мінімального розміру аліментів на утримання повнолітнього непрацездатного сина - 50 % прожиткового мінімуму, встановленого законодавством України для осіб, які втратили працездатність, з огляду на те, що розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина встановлюється з урахуванням їх потреби у матеріальній допомозі та можливості надання утримання другим з батьків (стаття 198, частина друга статті 200 СК України).

Інші справи

Постанова Верховного Суду від 24.05.23 р. у справі 607/16806/19 щодо повернення дитини до Європи, визначення місця проживання дитини після переміщення на територію України

Постанова Верховного Суду від 16.11.2023 р. у справі 566/134/21 щодо скасування усиновлення.

Постанова Верховного Суду від 31.05.2023 року у справі № 757/9574/20-ц щодо контакту одного батьків з дитиною при проживанні на території різних держав



Верховний
Суд

Дякую за увагу!